

Нищета В.А.
*кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики навчання мов
Бердянського державного педагогічного університету
м. Бердянськ, Україна*

ФОРМУВАННЯ РИТОРИЧНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ З ТЕКСТОМ

Реформування освіти України відбувається в контексті освітніх реформ у Європі. На думку багатьох науковців і педагогів-практиків, на педагогічній ниві спостерігаються позитивні зрушення. Частіше запроваджуються в нашій державі інноваційні освітні проекти, які підтримуються міжнародними організаціями чи університетами. Завдяки цьому українська освіта швидко збагачується новим досвідом, підходами, освітніми технологіями та методами, які підвищують «конвертованість» у світі українських дипломів та атестатів.

Однак, на переконання М. Пентилюк, залишається наявним «дефіцит мовленнєво-мисленнєвої та комунікативної культури випускників у різних сферах суспільного життя ... Не досягши належного рівня цих умінь, учні не можуть творчо будувати висловлювання, міркувати над проблемою, аргументувати свої думки, переконувати інших» [4, с. 96].

Подолати це протиріччя можна, змістивши акценти в шкільній мовній освіті на реалізації комунікативної змістової лінії програми. Дієвим кроком плекання комунікативної й риторичної культури учнівської молоді є реалізація текстоцентричного принципу шкільної мовної освіти.

У контексті нашої розвідки зауважимо на двох визначеннях поняття «текст»:

- лінгводидактичного спрямування («Текст ... являє собою усну чи писемну монологічну або діалогічну змістову й структурно завершену систему з кількох чи багатьох речень, яким властива інформаційна насиченість та виражене ставлення автора до висловленого повідомлення» [4, с. 98]);
- з погляду педагогічного мовленнєзнавства («Текст – результат мовленнєво-мисленнєвого процесу, реалізованого автором у вигляді конкретного письмового (чи усного) твору у відповідності з мотивами, цілями, обраною темою, замислом та ідеєю, який характеризується певною структурою, композиційною, логічною й стилістичною єдністю» [3, с. 239]).

У лінгводидактиці накопичено цілий арсенал методів, прийомів, вправ, форм роботи з усними та писемними, первинними та вторинними навчальними текстами як в аспекті творення, так і в аспекті реалізації.

Л. Жадан розробив посібник [1], у якому поєднав роботу з текстами за авторством В. Сухомлинського й завдання риторичної освіти. Усі тексти зазначеного посібника виконують як інформативну (у її основі – безпосередня чи декларована мета, інтенція автора), так і риторичну функції (передача особистісно-сміслових відтінків предметного змісту) [2]. Наведемо приклад тексту (окремого розгорнутого висловлювання В. Сухомлинського) і

запропонуємо низку потенційних завдань до нього (методів, прийомів, вправ, форм роботи).

Текст: *«У зовнішній людській красі втілені наші уявлення про ідеал прекрасного. Зовнішня краса – це не тільки антропологічна довершеність усіх елементів тіла, не тільки здоров'я. Це внутрішня одухотвореність – багатий світ думок і почуттів, моральної гідності, повага до людей і до себе, скромність. Єдність внутрішньої і зовнішньої краси – це естетичний вираз моральної гідності людини. Нема нічого поганого в тому, що людина прагне бути красивою, мати гарний вигляд.»* [1, с. 6] Завдання:

- виразно прочитати текст;
- визначити перелік ключових слів у тексті;
- переказати текст, послуговуючись ключовими словами;
- визначити тему (предметний зміст) тексту; дібрати заголовок, що містив би тему тексту;
- виявити риторичні засоби виразності (тропи), визначити їх риторичну та стилістичну функцію в тексті;
- виявити риторичні засоби виразності (риторичні фігури), визначити їх риторичну та стилістичну функцію в тексті;
- написати стилізований твір-роздум (своєрідне продовження тексту);
- проаналізувати текст на експліцитному (графічна оболонка; рівень мови; рівень мовлення; рівень явного об'єктивного змісту; рівень явних авторських оцінок) й імпліцитному рівнях (рівень прихованого об'єктивного змісту; рівень неявних авторських оцінок; «вертикальний контекст»);
- визначити основну думку тексту; екстраполювати основну думку на суб'єктний досвід життєдіяльності та сформулювати ідею (ідею-твердження, ідею-запитання, ідею-заклик); дібрати заголовок, що містив би основну думку тексту;
- визначити тип і стиль мовлення; сформулювати аргументовані висловлювання на підтвердження своєї думки;
- змодельовати цільову аудиторію мовлення, прокоментувати хід своїх міркувань;
- на основі первинного тексту скласти вторинний (тези, коментар, полемічну відповідь тощо);
- визначити мікротеми в тексті;
- продовжити текст, розвиваючи його тему, основну думку, добираючи відповідні засоби виразності;
- записати текст стисло, використавши різноманітні прийоми компресії (заміни, стискання, злиття);
- диктант чи контрольне списування з метою цілісного сприймання й осмислення тексту;
- прочитати текст; виявити власне рефлексивне ставлення до тексту (комплекс емоційно-естетичних реакцій);
- визначити проблематику тексту; виділити одну проблему, яка була б цікавою для обговорення; обґрунтувати свій вибір;

- визначити тему та ідею тексту й написати «міні-есе у відповідь»;
- скласти діалог-унісон (полілог), учасники якого мають поділитися суб'єктивним розумінням теми (ідеї), збагатитися результатами міркувань, узгодити спільні позиції;
- змодельовати невербальну поведінку у процесі усного виголошення тексту;
- скласти риторичний виступ на тему: «У чому краса людини» («Краса... Розумієш красу?»).

Запропоновані й інші методи, форми, види, прийоми роботи варто розглядати як цілеспрямовану педагогічну діяльність щодо формуванні мовлення учнів, здійснювану на основі текстів як бездоганих зразків мовлення.

У результаті в учнів формуватимуться й накопичуватимуться знання: про текст як лінгвістичну категорію; про тему, основну думку, ідею тексту, про заголовок як квінтесенцію теми чи ідеї тексту; про види текстів; про стилі й типи мовлення; про прийоми компресії тексту; про діалог, види діалогу; про тропи й фігури мовлення як риторичні засоби; про функції риторичних засобів у тексті; про алгоритм риторичного аналізу тексту; про проблематику й ключові слова тексту; про невербальні засоби мовлення (спілкування). На ґрунті окресленого кола знань та оволодіння способами діяльності у школярів формуються риторичні вміння й навички: виразного читання; емпатійного читання; визначення ключових слів тексту; переказувати тексти стисло й докладно; визначати тематику, проблематику та ідейний зміст тексту; моделювати цільову аудиторію мовлення; формулювати аргументовані висловлювання; визначать тип і стиль тексту; складати вторинні тексти на основі первинних; цілісно сприймати й осмислювати тексти; виконувати компресію тексту; складати діалоги; готувати риторичний виступ; виступати з риторичною промовою; визначати риторичні засоби виразності; послуговуватися в мовленні риторичними засобами виразності; писати твори, есе; складати запитання за текстом; здійснювати риторичний аналіз тексту; аналізувати риторичне мовлення з погляду основних категорій риторики; моделювати невербальну поведінку у процесі риторичного виступу.

Шкільна мовна освіта має розглядатися як процес і як результат. Логічно розглянути роботу з текстами з погляду результатів:

- 1) запропоновані методи роботи (вправи) стосуються образно-мовленнєвого, теоретичного, аналітичного, мотиваційно-оцінного, діяльнісного, творчого, емоційно-вольового аспектів комунікативної вправності;
- 2) комплексне опрацювання текстів сприяє формуванню в учнів риторичної вправності (комплексу мовних і риторичних знань у контексті їх вправного застосування в мовленнєвій діяльності; вправності у володінні експресивно-емоційними засобами мови для досягнення запланованого прагматичного результату; навичок спілкування, комунікації відповідно до мовленнєвої ситуації; застосування вмінь використовувати обрані засоби для досягнення комунікативної мети; цінностей, ціннісних орієнтацій, духовності особистості);

- 3) результатом роботи з текстами має стати комунікативна й риторична компетентності.

Література

1. Жадан Л. Вправи з риторики для учнів на основі спадщини В. Сухомлинського : [міні-посібник] / Л. Жадан // Бібліотечка журналу «Все для вчителя». – Травень, 2004. – № 10. – 30 с.
2. К вопросу о риторической функции текста [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ipras.ru/old/strukt/ZEPPEZ/ritorica.htm>. – Заголовок с экрана.
3. Педагогическое речеведение : словарь-справочник / [сост. А. А. Князьков]. – [под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской]. – [изд. 2-е, испр. и доп.]. – М. : Флинта ; Наука, 1998. – 312 с.
4. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактика : збірник статей / Пентилюк М. І. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.

Ницета В. А. Формування риторичних умінь і навичок учнів основної школи у процесі роботи з текстом / Ницета В. А. // Теоретичні дослідження в психології та педагогіці : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 28 липня 2011 р.). – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2011. – С. 109–113.